

Ο ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ *

Υπό Οίκον. ΚΩΝΙΝΟΥ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ
Προϊσταμένου 'Ι. Ν. 'Αγ. 'Αποστόλων

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας συχνότατα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνάγκης μεταρρυθμίσεων ἐν τῇ θεῖᾳ λατρείᾳ καὶ περὶ ἐκσυγχρονισμοῦ αὐτῆς. Πολλοὶ ἀκούοντες τοῦτο καταλαμβάνονται ὑπὸ φόβου καὶ ταραχῆς, νομίζοντες, ὅτι πρόκειται περὶ ἀθετήσεως τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς Ὁρθοδόξου λατρείας καὶ σχεδὸν περὶ ἀποστασίας ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ θεωροῦντες πᾶσαν παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς σήμερον κρατούσης ἐν τῇ λατρείᾳ καταστάσεως ὡς παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἀρχίσωμεν μὲ διατάφην τῶν ἐννοιῶν καὶ ὁρθὴν τοποθέτησιν τῶν πραγμάτων.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐνηνοσημεν, ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ λατρεία καὶ ἄλλο οἱ τύποι τῆς λατρείας. Λατρεία εἶναι ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεόν. Τύποι λατρείας εἶναι τὰ διάφορα σχήματα, αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαί, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται αὕτη. Ἡ λατρεία εἶναι ἡ οὐσία, ὁ πυρῆν· οἱ τύποι εἶναι τὸ ἐξωτερικὸν ἔνδυμα, ὁ φλοιός. Ἡ γλώσσα, ἡ μουσικὴ, αἱ εἰκόνες, αἱ κινήσεις καὶ χειρονομίαι, τὰ χρησιμοποιούμενα ἀντικείμενα δὲν εἶναι αὕτη αὕτη ἡ οὐσία τῆς λατρείας ἀλλὰ τὸ ἔνδυμα.

Τὸ ἔνδυμα ὁμῶς δὲν εἶναι σκοπός· εἶναι ὑπηρετῆς τοῦ σκοποῦ. Εἰς τὸν Ναόν δὲν πηγαίνομεν, διὰ νὰ ἴδωμεν ὠραίας εἰκόνας καὶ πολυτελεῆ διάκοσμον καὶ νὰ ἀκούσωμεν καλλιφώνους ἱερεῖς καὶ ψάλτας καὶ ὠραίαν μουσικὴν, νὰ τέρψωμεν δηλ. τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἀλλὰ διὰ νὰ βοηθηθῶμεν δι' αὐτῶν εἰς τὸ νὰ λατρεύσωμεν «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» τὸν Θεόν. Βεβαίως ὁ καλὸς λειτουργός, ὁ καλλιφώνος ψάλτης, ἡ κατανυκτικὴ μουσικὴ, ὁ κατάλληλος διάκοσμος κ.λ.π. θὰ μᾶς βοηθήσουν περισσότερο εἰς τοῦτο· δὲν παύουν ὁμῶς πάντα ταῦτα νὰ εἶναι μέσα καὶ οὐχὶ σκοπός.

Ὡς φυσικὸν συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι πρέπει νὰ

* Εἰσήγησις γενομένη εἰς σινιάθωριν τῶν κληρικῶν καὶ ἱεροφαιτῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ἐν τῇ αἰθούσῃ διαλέξεσιν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου τὴν ἑσπέραν τῆς 28ης Ἰουνίου 1968, προεδρευόντος τοῦ Π. Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κ. Λεωνίδου.

επιλέγονται οί πλέον κατάλληλοι και συντελεστικοί τρόποι διά τόν επιδιωκόμενον σκοπόν, νά αποκαλείωνται δέ και νά αποβάλλωνται οί ακατάλληλοι, ἔστω και ἂν ἔχουν ἐπικρατήσει πρὸς καιρόν. Ἐπειδή δὲ αἱ συνθήκαι μεταβάλλονται και διαφέρουν ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν, εἶναι φανερόν ὅτι τὰ ἐξωτερικά στοιχεῖα τῆς λατρείας εἶναι δυνατόν και πρέπον νά προσαρμύζωνται πρὸς τὰς κρατούσας συνθήκας, ὥστε νά ἐξυπηρετοῦν κατά τὸ δυνατόν καλύτερον τόν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

Κατὰ ταῦτα λέγοντες ἐκουγχρονισμόν τῆς Θείας Λατρείας πρέπει νά ἐννοῶμεν τὴν προσαρμογὴν τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὴν θεῖαν λατρείαν πρὸς τὰς σημερινὰς συνθήκας και ἀνάγκας, ὥστε νά ἐξυπηρετῆται καλύτερον ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Ἐννοεῖται, ὅτι πάντοτε θά μένωμεν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἱεροπρεπειας και τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Μὴ νομίσωμεν δέ, ὅτι τοῦτο θά εἶναι καινοτομία ἀπαράδεκτος και ἀνεπίτρεπτος. Ἄνεκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἐπεξέτεινεν ἢ συνέτεμνεν ἢ ἐτροποποιεῖ τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, προσήρμοξε δηλ. αὐτὰς πρὸς τὰς ἐκάστοτε κρατούσας συνθήκας. Τοῦτο τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα συνάγεται ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ πλήθους τῶν διασωθέντων λειτουργικῶν χειρογράφων. Τὸ Τυπικὸν ὑπῆρξε πάντοτε ρευστόν, συνεχῶς ἐξελισσόμενον. Καί σήμερον ἀκόμη ἐξελισσεται, ἔστω και μὲ βραδὺν ρυθμόν. Ὡς πρόχειρον παραδείγμα ἀναφέρω τὸν πλήρη ἐξοβελισμόν τῆς στιχολογίας τοῦ Ψαλτηρίου ἐκ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν και τὸν περιορισμόν τῆς ψαλμωδίας τῶν κανόνων εἰς δύο ὁδὰς ἢ και μίαν παρὰ τὰς σαφεῖς διατάξεις τοῦ ἱσχύοντος Τυπικοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἐνὶ λόγῳ οὐδέποτε ἡ Ἐκκλησία ἐφοβήθη τὴν καινοτομίαν εἰς τοὺς τύπους προκειμένου νά ἐξυπηρετήσῃ τὴν οὐσίαν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην διέτυπισεν εὐστοχότατα και κειστικώτατα ὁ αἰμίμησος Κων)νος Καλλίνικος εἰς τὸ ὑπέροχον και πάντοτε ἐπίκαιρον - μολογῶντι πρὸ 40ετίας γραφέν - ἄρθρον του «Φλοῖαι και πυρῆνες», τοῦ ὁποίου μεταφέρω ἐνταῦθα τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀποσπάσματα:

«Ἐκαινοτόμει - γράφει - ἡ Ἐκκλησία, ὅταν ἀπεδέχτο τὸν βυζαντινὸν ρυθμόν. Ἐκαινοτόμει, ὅταν χάριν τοῦ κηρύγματος ἐκτιξε τὸν ἄμβωνα. Ἐκαινοτόμει, ὅταν παρὰ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ἐκτιξε τὴν προσκομιδὴν, ἄγνωστον εἰς τὰς ἀρχαίας λειτουργίας. Ἐκαινοτόμει, ὅταν μετὰ αἰῶνας εἰσήγε τὸ Ἀντιμήνσιον, τὸ ζέον και τὴν λαβίδα. Ἐκαινοτόμει, ὅταν ἀντὶ τοῦ κιγκλιδώματος ἀνύψου τὸ εἰκονοστάσιον πρὸ τῶν ἀδύτων. Ἐκαινοτόμει, ὅταν τὰ σήμαντρα ἀντικαθίστα δια τῶν νεωτέρων

κωδικοποιήσασιν. Ἐκαινοτόμει, όταν ἀφίγουσα τὰ χειρόγραφα λειτουργικά βιβλία, ἐποιεῖτο χρῆσιν ἐντόπιων. Ἐκαινοτόμει, όταν χθὲς ἀκρίμη ἐστόλιζε τοὺς ἐπισκόπους τῆς με σάκκου καὶ μίτρας. Ἐκαινοτόμει, όταν τὴν ἀρχαίαν κουράν ἀντικατέστησε διὰ τοῦ κομιᾶν. Ἐκαινοτόμει, όταν ἐγκαταλείπουσα τὸ σκιαδίον, προσέλαβε τὸ καλυμμαύχιον. Ἐκαινοτόμει, όταν ἐπλοῦτιζε τὴν λατρείαν τῆς διὰ νέων ὕμνων καὶ προσευχῶν, τινὲς τῶν ὑποίων μόλις τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐπαίθησαν. . . Καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ Ἐκκλησία νὰ καινοτομῇ καὶ θὰ καινοτομῇ ἐφ' ὅσον ζῆ. Οὕτως ἐπέτρεψε τὴν τετράφωνον, ὅπου οἱ ἐκκλησιαζόμενοι τὸ ἀπήτησαν, ἀν καὶ ὑπερουσαν τῆς ὠραίας μας καὶ κατανοκτικωτέρας Βυζαντινῆς . . . ἐπηυλόγησε τὴν ἐν τοῖς Ναοῖς εἰσαγωγὴν τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτός, ὡς προτιμωτέρου τῶν καπνίζουσῶν λαμπάδων· ἀφῆκε τοὺς ἱερεῖς τῆς νὰ φοροῦν περιλαίμα, σακρίνια καὶ παντελόνια, ἀντὶ τῶν παλαιῶν τοῦ παπποῦ μου τσαξίριων· κάμνει πολλὰς οἰκονομίας περὶ τὰ κινύματα τοῦ γάμου, ὅπου ἄλλοτε τοὺς ἀφορισμοὺς ἐπέσειε· κλείει τὰ ὄμματα εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ὑπερβολικῶν νηστειῶν· προστρέχει εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ περιοδικοῦ τύπου καὶ τῶν κατηχητικῶν σχολείων· προάγει ἐπισκοπὰς καὶ χωρεπισκοπὰς μάλιστα εἰς μητροπόλεις· συλλειτουργεῖ καὶ συμπροσεύχεται (ὦ τῆς τρομερᾶς καινοτομίας, καθ' ἧς Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος θὰ ἐξήμει ὄλους τοὺς κεραυνοὺς τῆς εὐγλωττίας του!) μετ' Ἀγγλικανῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Οὐψάλῃ μετὰ . . . Λοιπῶν. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἡμερολογίου, ἡ τόσον χρήσιμος καὶ ἐπιτακτικὴ, τί ἄλλο εἶναι, παρὰ καινοτομία; . . . Καὶ οὕτω πρέπει νὰ συμβάλῃ. Διότι καινοτομία περὶ τοὺς τύπους δὲν εἶναι σφαγιασμός τῆς οὐσίας καὶ προδοσία πίστεως, καθὼς φωνασκοῦν οἱ τὴν πνευματικὴν των χαύνωσιν προσπαθοῦντες νὰ δικαιολογήσουν, ἀλλὰ προσαρμογὴ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀκαταλύτου πίστεως πρὸς τὰς ἐκάστοτε δημιουργουμένης ἠθικὰς ἀνάγκας¹.

Κατόπιν τούτων τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ποῖαι αἱ ἀπαιτήσεις καὶ ἀνάγκαι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, πρὸς τὰς ὁποίας δεόν νὰ προσαρμοσθῇ ἡ θεία λατρεία;

1. **Συντομία.** Ἡ ἐποχὴ τῶν μακρῶν ἀκολουθιῶν ἔχει παρέλθει ἀνεπιστρεπτεῖ. Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ταχύτητος καὶ τοῦ ἐκνευρισμοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ κρατῶμεν ἐπὶ ὥρας ἀτέρμονας τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸν Νάον. Ἐὐ τρίωρον διὰ τὴν ἀκολουθίαν Ὁρθρου καὶ Θ. Λειτουργίας με-

¹ Περιοδικὸν Ἀνάπλασις 1955, σφ. 371.

τά θ. Κηρύγματος κατά τὰς Κυριακὰς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ υπερβαίνηται, μικρότερα δὲ νὰ εἶναι ἢ διάρκεια τῶν ἀκολουθιῶν κατὰ τὰς καθημερινὰς. Ἐννοεῖται, ὅτι συντομία δὲν σημαίνει «ἀγὼν ταχύτητος». Αἱ ἀναγνώσεις, αἱ ἀπαγγελίαι, αἱ ψαλμωδίαὶ δεόν νὰ γίνωνται μὲ ρυθμὸν κανονικόν, ὥστε νὰ εἶναι εὐχερῆς ἢ παρακολούθησίς των.

2. Ἀ κ ρ ῖ β ε ι α εἰς τὰς ὥρας ἐνάρξεως καὶ λήξεως τῶν ἀκολουθιῶν. Ὁ Χριστιανὸς δικαιούται νὰ γνωρίζῃ, πότε ἀρχίζει καὶ πότε τελειώνει ἡ ἀκολουθία, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ συμμετάσχη. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συνεννόησις ἱερέων καὶ ψαλτῶν καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν προσπαθειῶν των, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα.

3. Αἰ τ ό τ η ς καὶ ἀ π λ ό τ η ς συνδεδουασμένη βεβαίως μετὰ φιλοκαλίας καὶ εὐκοσμίας. Ἀπλότης εἰς τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν ψαλμωδίαν. Ἀπλότης εἰς τὴν λειτουργικὴν ἀμφίεσιν. Ἀπλότης εἰς τὰς κινήσεις καὶ χειρονομίας. Σήμερον ἡ ἀπλότης συγινεῖ καὶ ἐλκεί περισσότερον, ἐνῷ ἡ πολυτέλεια καὶ ἐπιδεικτικότης προκαλεῖ, σκανδαλίζει καὶ ἀπωθεῖ. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἀπλότης εἰς τὰς ἀρχιερατικὰς Λειτουργίας καὶ ἐμφανίσεις ἐν γένει. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, νὰ ἀπηλλάσσετο ὁ ἐπίσκοπος ἀπὸ ἑλα ἐκεῖνα τὰ παρείσακτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τοῦ προσέδωκαν μὲν βασιλικὴν μεγαλοπρέπειαν, τοῦ ἀφήρσαν ὁμῶς τῆς ἱεροπρέπειαν.

4. Σ υ μ μ ε τ ο χ ῆ τ οῦ λ α οῦ. Εἶναι ἡ δικαιοτέρα ἀπαίτησις τῆς ἐποχῆς μας ἀλλὰ καὶ τὸ δυσκολώτερον καὶ πολυπλοκώτερον πρόβλημα τῆς θείας λατρείας. Σήμερον τὰ δρῶντα πρόσωπα ἐν τῇ θ. λατρείᾳ εἶναι ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ψάλτης. Ὁ λαὸς ἔχει καταστήσει ἀπλοῦς θεατῆς καὶ ἀκροατῆς, νοερῶς μόνον δυνάμιμος νὰ συμμετέχη κάπως - καὶ τοῦτο οὐχὶ πάντοτε - εἰς τὰ τελούμενα. Δὲν ἦτο ὁμῶς αὐτὴ ἡ ἀρχαία τάξις καὶ συνῆθεια τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λαὸς συμμετείχεν ἐνεργῶς ἔφαλλεν ὄλος ὁμοῦ ἦκουε τὰς εὐχὰς τῆς θ. Λειτουργίας ἠρηκολούθει ἐκ τοῦ πλησίον τὰ τελούμενα, διότι δὲν ὑπῆρχε τὸ πανύψηλον εἰκονοστάσιον, τὸ ὅποιον ἀποκρύπτει σήμερον ἀπὸ τὰ ὄμματά του τὰ ἐντὸς τοῦ Ἁγίου Βήματος τελούμενα. Σήμερον λοιπὸν εὐρισκόμεθα μακρὰν τῆς ἀρχαίας τάξεως. Καὶ εἶναι ὀλοφάνερρον, ὅτι ἐκεῖνη ἦτο ὀρθότερα καὶ σκοπιμώτερα. Ἦρρει λοιπὸν νὰ ἐπανέλθωμεν πάσῃ θυσίᾳ εἰς ἐκείνην. Τὸ πρᾶγμα βεβαίως δὲν εἶναι εὐκολον οὔτε ἀμέσως ἐπιτευκτόν. Τὸ πολύπλοκον καὶ δαιδαλώδες Τυπικόν, ἡ περίτεχνος ψαλμωδία καὶ πρὸ παντὸς ὁ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀποκλεισμὸς τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὰ δικαιώματά

του και ὁ περιορισμὸς του εἰς τὴν τάξιν τοῦ θεατοῦ και ἀκροατοῦ, ἀποτελοῦν ἐμπόδια, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδῶθωῦν ἀπὸ τῆς μᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ καταβληθῆ πάσα προσπάθεια, διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἢ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐνεργότερα συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ. Πολλὰ πρέπει νὰ γίνουν δὲν ἐξαρτῶνται ὅμως δια ἀπὸ ἡμᾶς. Ἀ.χ. θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τελεῖται ἡ θ. λατρεία εἰς γλώσσαν πλέον προσιτὴν και κατανοητὴν - διατὶ ἄραγε ὁ νεοφώτιστος Ὁρθόδοξος Χριστιανὸς τῆς Οὐγκάντα ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀκούῃ τὴν θ. Λειτουργίαν εἰς τὴν γλώσσαν, τὴν ὅποιαν καθημερινῶς ὁμιλεῖ, ἐνῶ ὁ Ἑλλῆν Ὁρθόδοξος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ἀκούῃ εἰς γλώσσαν, ἡ ὅποια ἀπὸ πολλῶν αἰώνων ἔπαυσε νὰ ὁμιλῆται; θὰ ἦτο δυνατὸν και πρέπον, νὰ ἀναθεωρηθῶν και διορθωθῶν τὰ λειτουργικὰ μᾶς βιβλία νὰ ἀπλουστευθῆ τὸ τυπικόν νὰ γίνῃ ἀνακατάταξις τῶν ἀγιογραφικῶν ἀναγνώσμάτων, ὥστε οἱ ἐκκλησιαζόμενοι νὰ ἀκούουσι ὀλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφήν και οὐχὶ ἐλαχίστας μόνον περικισπὰς αὐτῆς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι θέματα ὑπερβαίνοντα τὰς δικαιοδοσίας και ἀρμοδιότητάς μας. Ἐς περιορισθῶμεν λοιπὸν εἰς τὸ νὰ ὑποδείξωμεν, τί δυνάμεθα ἡμεῖς οἱ ἱερεῖς και οἱ ψάλται, νὰ προσφέρωμεν διὰ τὴν καλυτέραν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν θείαν λατρείαν.

α) Νὰ τονίσωμεν τὴν κεντρικὴν και πρωτεύουσαν θέσιν τῆς θ. Εὐχαριστίας. Αὕτη εἶναι τὸ κέντρον και ἡ ψυχὴ τῆς λατρείας μας και τὸ ἐπιστέγασμα πάσης ἄλλης ἱερᾶς τελετῆς. Διὰ τοῦτο παλαιότερον ὄλα τὰ μυστήρια ἐτελοῦντο μετὰ τῆς θ. Λειτουργίας, ὅπως μέχρι σήμερον αἱ χειροτονίαι. Καὶ ἐπὶ τῆ ἐκδημίᾳ πιστοῦ ἐτελεῖτο ἡ θ. Λειτουργία, ὡς πράττει μέχρι σήμερον ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἡ θεία Εὐχαριστία λοιπὸν πρέπει ν' ἀναδειχθῆ και νὰ τεθῆ ὑπεράνω πάσης ἄλλης ἀκολουθίας. Εἰς τοῦτο θεδαίως θὰ συμβάλῃ και τὸ κήρυγμα, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ διαφωτισθῆ ὁ λαὸς και θὰ διδαχθῆ, νὰ θεωρῆ τὴν θ. Λειτουργίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν ἀγιασμῶν και τῶν παρακλήσεων και νὰ συμμετέχῃ ἐνεργῶς εἰς αὐτήν μεγάλῃ σημασίᾳ· ὅμως ἔχει και ὁ τρόπος, καθ' ὃν τελεῖται αὕτη ὑπὸ τῶν λειτουργῶν ἱερέων και ψαλτῶν. Π ἄμελῆς και ἐπιτροχάδην τέλεσις αὐτῆς δημιουργεῖ εἰς τὸν λαὸν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ οὐχὶ σπουδαίας τελετῆς, ἐνῶ ἡ προσεκτικὴ και ἱεροπρεπὴς τελεσιουργία τῆς πείθει, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ μυστηρίου τῶν μυστηρίων.

β) Νὰ ἀναγινώσχωμεν τὰς εὐχὰς τῆς θ. Εὐχαριστίας εἰς ἐπίτροπον παντός τοῦ λαοῦ, ὅπως ἀναγινώσχωμεν τὰς εὐχὰς τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ

Γάμου, τοῦ Εὐχελαιίου κλπ. Αὐτὴ ἦτο ἡ ἀρχαία τάξις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ 137ῃ Νεαρᾷ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὀρίζεται: «Πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους μὴ κατὰ τὸ σεσωπημένον ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῆ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θεῖαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐν τῷ ἁγίῳ Βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι πρὸς τὸ κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσπότην Θεὸν διανίστασθαι δοξολογίαν»². Οἱ καρποὶ τῆς ἐκφώνου ἀναγνώσεως εἶναι καταφανεῖς, ὅπου αὐτὴ ἔχει ἐπαναφερθῆ. Ἡ μυστικὴ ἀνάγνωσις δέον νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς εὐχὰς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἱερεὺς δέεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ (ὡς λ.χ. ἡ εὐχὴ τοῦ Χερουδικοῦ ὕμνου), νὰ εἶναι δὲ ὄντως μυστικὴ καὶ ὄχι ἡ φωνὴ τοῦ δῆθεν μυστικῶς ἀναγιγνώσκοντος ἱερέως νὰ ὑπερκαλύπτῃ τὰς φωνὰς τῶν ψαλτῶν. Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς ὀρθῆς τοποθετήσεως τῶν εὐχῶν. Εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία αἱ εὐχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ μέσον τῶν συναπτῶν, πολλοὶ δὲ ἱερεῖς παρασυρόμενοι ἐκ τούτου διακόπτουν τὴν συναπτὴν, ἀναγιγνώσκουν τὴν εὐχὴν, συνεχίζουσι ἔπειτα τὴν συναπτὴν καὶ τέλος λέγουσι τὴν ἐκφώνησιν. Τὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀπαγγέλληται πρῶτον ὁλόκληρος ἡ σειρά τῶν διακονικῶν καὶ ἔπειτα νὰ λέγηται ἡ ἀντίστοιχος εὐχὴ, τῆς ὁποίας φυσικὴ συνέχεια καὶ κατακλείς εἶναι ἡ ἐκφώνησις.

γ) Νὰ ἀναγιγνώσκωμεν ἀπλῶς, εὐκρινῶς καὶ κατ' ἔννοιαν τὰ ἀναγνώσματα: τοὺς Ψαλμοὺς, τὸν Ἀπόστολον, τὸ Εὐαγγέλιον, τὰ παλαιοδιαθηρικὰ ἀναγνώσματα. Οὔτε ἐπιτροχάδην, ὅπως δυστυχῶς γίνεται πολλάκις ἡ ἀνάγνωσις τῶν Ψαλμῶν, οὔτε μὲ πολλὰ ποικίλματα καὶ διανοήματα διὰ λαρυγγισμῶν καὶ μουσικῶν γραμμῶν ἤμισα ἐκκλησιαστικῶν, ὡς συμβαίνει μὲ τὸν Ἀπόστολον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Τὸ ἀνάγνωσμα εἶναι ἀρχαῖον καὶ ἀναπαλλοτριῶτον τμήμα τῶν ἱ. ἀκολουθιῶν καὶ πρέπει νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὸ τὴν πρέπουσαν σημασίαν. Δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν λ.χ. τὸ παρατηρούμενον πολλάκις εἰς πανηγυρικοὺς Ἑσπερινούς, νὰ παραλείπωνται τὰ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀναγνώσματα, διὰ νὰ φαλῆ μετ' ὀλίγον ἀργῶς τὸ «Θεοτόκε Παρθένε».

δ) Νὰ φάλλωμεν ἀπλῶς καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοιομόρφως τοὺς ὕμνους τῆς Θ. Λειτουργίας, ὥστε σὺν τῇ χρόνῳ νὰ τοὺς ἐκμάθῃ ὁ λαὸς καὶ νὰ δύναται νὰ συμφάλλῃ. Κατανοῶ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντιρρήσεις τῶν ἱεροψαλτῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι συνηθισμένοι νὰ φάλλουν τὸν Ἑρισάγιον καὶ τὸν Χερουδικὸν Ὑμνον, τὰ Λειτουργικὰ καὶ τὸ Κοινο-

² Πιπὸ Π. Τριπέλι: Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι, σελ. 100.

νικόν εις διαφόρους ἤχους καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους. Ἡ συνήθεια αὕτη συντελεῖ μὲν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς μουσικῆς καὶ τέρπει καὶ ἱκανοποιεῖ τοὺς ὀλίγους μύστας αὐτῆς, οὐδόλως ὅμως ἐξυπηρετεῖ τὴν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν φαλμυδίαν. Ὅφειλομεν λοιπὸν θάσσει τῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν ἐθέσαμεν - τὰ μέσα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ σκοποῦ - νὰ θυσιάσωμεν τὰς προτιμήσεις μας χάριν τῆς οὐσίας. Ἄς μείνῃ κτῆμα ἀναφαίρετον τῶν φαλτῶν ὁ Ὅρθρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἶναι δυσχερεστάτη, ἂν μὴ ἀδύνατος, λόγῳ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν φαλλομένων ὕμνων, καὶ ἄς γίνῃ κτῆμα τοῦ λαοῦ ἡ Θ. Λειτουργία.

ε) Νὰ καταργήσωμεν τὰ ἄργα καὶ ἀκατανόητα εἰς τοὺς πολλοὺς μέλη, Δύναμις, Χερουδικόν, Κοινωνικόν. Ἰδίως τὸ τελευταῖον ἄς παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὴν σύντομον φαλμυδίαν περισσοτέρων φαλμικῶν στίχων ἢ καὶ ὀλοκλήρων φαλμῶν, ἵς ἐγίνετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀνάλογος περιορισμὸς τῶν ἀργῶν μαθημάτων ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ καὶ εἰς τοὺς Χαιρετισμοὺς καὶ τὰς ἀκολουθίας τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Εἶναι ἀναγκαῖον ἐπίσης νὰ ὑπάρχῃ συμμετρία ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν ἀγωγὴν τῶν φαλλομένων. Δὲν εἶναι λ.χ. νοητόν, ἀφοῦ καταναλώσωμεν ἱκανὸν χρόνον εἰς ἄργον Δύναμις καὶ Χερουδικόν, νὰ συμπιέζωμεν ἔπειτα δι' ἔλλειψιν χρόνου τὸ καιριώτερον καὶ ἱερώτερον τμήμα τῆς Θ. Λειτουργίας ἢ κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα, νὰ φάλλωμεν ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους τὸ Ἰδοῦ ὁ Νυμφίος καὶ τὰ καθίσματα, τὸν δὲ ἐπακολουθοῦντα συντομώτατον κανόνα νὰ φάλλωμεν εἰς ἀγωγὴν τόσον ταχεῖαν, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ παρακολούθησίς του.

στ) Οἱ κήρυκες τοῦ Θ. Λόγου νὰ εἴμεθα σύντομοι εἰς τὸ κήρυγμα τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἐὰν 15' λεπτά πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀνώτατον ὄριον. Ἄλλοι οἱ φίλοι ἱεροφάλλται ἄς ἐπιδεικνύουν τὴν πρέπουσαν κατανόησιν ἄς μὴ βλέπουν τὸ κήρυγμα ὡς κάτι τὸ παρείσακτον, τὸ ὁποῖον τοὺς κλέπτει τὸν χρόνον τῶν φωνητικῶν των ἐπιδείξεων, ἀλλ' ὡς τμήμα ἀναγκασιότατον καὶ ἀναπόσπαστον τῆς Θ. Λειτουργίας.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τ' ἀνωτέρω ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ ἐπισημάνω μερικὰ συνήθη σφάλματα καὶ παραλείψεις, τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐπανόρθωσις.

1. Ἡ εὐλαβὴς στάσις καὶ συμπεριφορὰ τῶν λειτουργῶν καὶ τῶν φαλτῶν εἶναι ὄρος βασικόν. Ἡμεῖς θὰ δώσωμεν τὸ παράδειγμα τῆς εὐλαβείας. Ἀσκοποὶ κινήσεις, συνομιλίας, θόρυβοι, γέλωτες, πρέπει νὰ ἐκλείψουν. Καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἀκούσιον βῆχα καὶ τὸ τόσον ἀναγκαῖον

πολλάκις καθάρισμα τῷ λάρυγγος εἶναι δυνατόν εἰς μέγαν βαθμὸν νὰ τὰ περιορίσωμεν, ὥστε νὰ μὴ γίνωνται ἀπρεπῆ καὶ ἐνοχλητικά.

2. Σχετικῆ πρὸς τὴν εὐλάβειαν εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τοῦ καλυμμαυχίου ὑπὸ τῶν κληρικῶν. Τὸ καλυμμαύχιον εἶναι ἐξωτερικὸν ἐνδύμα καὶ οὐχὶ λειτουργικὸν ἄμφιον. Οὐδεμίαν θέσιν ἔχει εἰς τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας. Ἐς μάθημα νὰ προσευχόμεθα ἀσκεπείς, ὅπως ὄλοι οἱ ἄνδρες, κατὰ τὴν ρητὴν παρχγγελίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. . . Ἄνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ ὄψα Θεοῦ ὑπάρχων»³.

3. Ἐς προσαρμῶζομεν τὴν ἔντασιν τῆς φωνῆς μας πρὸς τὸν χῶρον καὶ τὸ πλῆθος. Δὲν εἶναι νοητόν, νὰ φωνασκῶμεν ἐντὸς μικροῦ ἢ κενοῦ Ναοῦ ἢ ἀντιθέτως ἐντὸς μεγάλου καὶ καταμέστου χώρου νὰ ἀπαγγέλλωμεν τόσον χαμηλοφῶνως, ὥστε μόλις νὰ ἀκουόμεθα.

4. Ἐς προετοιμαζόμεθα καλῶς διὰ τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας μελετῶντες ἐκ τῶν προτέρων τόσον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ψάλλωμεν ἢ νὰ ἀναγνώσωμεν, ὅσον καὶ τὰς τυπικὰς ὁδηγίας, ὥστε νὰ μὴ γίνωνται λάθη γραμματικά, οὔτε νὰ δημιουργῶνται χασμφοδαί, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἀντιληπτὰ ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ διακόπτουν τὴν προσοχὴν του. Ἐὰν δὲ παραστῆ ἀνάγκη νὰ γίνῃ διόρθωσις σφάλματός τινος, νὰ γίνῃ καταλλήλιως, ὥστε νὰ μὴ δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωσις τῆς ἀταξίας.

5. Νὰ μὴ ἀρχίζῃ ὁ ἱερεὺς, πρὶν τελειώσῃ ὁ ψάλτης ἢ ἀντιθέτως, ὡς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τὰ Εἰρηνικά, τὴν Μεγάλην Εἰσοδον, τὸ Κοινωνικὸν κλπ. Ταυτόχρονος ἀπαγγελία ἱερέως καὶ ψάλτου εἶναι ἀκατανόητος καὶ ἀδικαιολόγητος. Δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὴν κακὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποῖαν μοῦ προῦξένησε διάκονος, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἢ τελειώσῃ τὸ Ἀλληλουῖα τοῦ Κοινωνικοῦ - τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐψάλη συντομώτατα, σχεδὸν χῦμα - ἤρχισε νὰ ἐκφωνῇ τὸ «Μετὰ φόβου Θεοῦ κλπ.»!

6. Νὰ ἀπαγγέλλωνται ὁλόκληροι καὶ ὄχι κεκολοβωμένοι οἱ στίχοι εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα, τὴν Τιμιωτέραν καὶ τοὺς Αἴνους. Νὰ λέγονται ἐπίσης οἱ ὠρισμένοι στίχοι εἰς τὸ Θεὸς Κύριος καὶ τὰ Ἀντίφωνα τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἡ ἐναλλαγὴ ἀπαγγελίας καὶ ψαλμωδίας δημιουργεῖ εὐχάριστον ποικιλίαν. Ἐπενθυμίζομεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι καὶ διὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς μνήμας ἁγίων καθιερώθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου στίχοι ἀντιφώνων ἐκ τῶν Ψαλμῶν τῶν Τυπικῶν (102

³ Α' Κορ. ια' 5,7.

καί 145). Τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ καινοτομίαν, ὅπως ἴσως τινὲς νομίζουσι, ἀλλ' ἐπάνοδον εἰς ἀρχαίαν συνήθειαν, τὴν ὅποιαν ὑφείλομεν εὐχαρίστως νὰ δεχθῶμεν καὶ νὰ ἐφαρμόσωμεν.

7. Νὰ λέγωνται ἀνελλιπῶς καὶ εὐκρινῶς αἱ ἀντιφωνήσεις τοῦ λαοῦ (Κύριε ἐλέησον, Παράσχου Κύριε κλπ.). Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι μετὰ λύπης νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι πολλοὶ ψάλλται μόνις καὶ μετὰ βίας ψαλλοῦν τὰς ἀντιφωνήσεις αὐτὰς ὡς τι τὸ πάρεργον καὶ ἀνάξιον λόγου. Σημειωτέον, ὅτι μετὰ τὴν δέησιν «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον κλπ.» ὀρθὸν εἶναι νὰ λέγωμεν Κύριε ἐλέησον καὶ ὄχι Ἄγιήν. Ἐπίσης μετὰ τὴν προτροπὴν «Ὁρθοί μεταλαβόντες κλπ.» προσφύεστερον εἶναι τὸ Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι, καὶ ὄχι τὸ Κύριε ἐλέησον, διότι πρόκειται περὶ προτροπῆς πρὸς εὐχαριστίαν καὶ ὄχι πρὸς δέησιν.

8. Νὰ ἀποφεύγηται ἡ σχοινοτενὴς ἀπαρίθμησις ὀνομάτων ἁγίων κατὰ τὴν ἀπόλυσιν καὶ τὰς εὐχὰς «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου» καὶ, «Δέσποτα πολυέλεε». Ἡ Θεοτόκος, οἱ Ἀπόστολοι, ὁ ἅγιος τοῦ Ναοῦ καὶ ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας εἶναι ἀρκετοί. Προσοχὴ ἐπίσης καὶ εἰς τὰ γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ σφάλματα, τὰ ὅποια γίνονται πολλάκις εἰς τὰς εὐχὰς αὐτὰς. Δὲν θὰ εἴπωμεν εἰς τὴν ἀπόλυσιν «καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων» ἀλλὰ «καὶ πάντων τῶν ἁγίων», διότι ἡ εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως εἶναι συντεταγμένη εἰς γ' πρόσωπον. Εἰς τὰς ἄλλας δύο εὐχὰς ὅμως θὰ εἴπωμεν «καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων», διότι εἶναι συντεταγμένα εἰς β' πρόσωπον. Αἱ Δεσποτικαὶ καὶ Θεομητορικαὶ ἑορταί, αἱ συναξεῖς κλπ. δὲν μνημονεύονται εἰς τὴν ἀπόλυσιν καὶ τὰς ἐτέρας δύο εὐχὰς, διότι διὰ τῶν εὐχῶν αὐτῶν ἐπικαλούμεθα τὰς πρεσβείας τῶν ἁγίων· εἶναι ὅμως ἀκατανόητον νὰ ἐπικαλούμεθα τὰς πρεσβείας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ἢ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος!

Θὰ ὑποδείξω προσέτι καὶ τεχνικὰ τινα μέτρα, τὰ ὅποια, εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν διὰ τὴν καλὴν διεξαγωγὴν τῆς Θ. Λατρείας καὶ τὴν ἀπρόσκοπον συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς αὐτήν.

1. Νὰ καταργηθῇ ἡ συναλλαγή εἰς τὸ παγκάρι καὶ ἡ περιφορὰ δίσκων. Μὲ συστηματικὴν καὶ κατάλληλον διαφώτισιν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, χωρὶς νὰ ζημιωθῇ ὁ Ναὸς ἢ τὸ Φιλόπτωχον Ταμεῖον. Πιστεύω, ὅτι ὁ λαὸς θὰ ἐδέχετο εὐχαρίστως τὴν ἐνοσημάτωσιν ὄλων αὐτῶν τῶν προσφορῶν εἰς τὸ ἀντίτιμον τοῦ κηροῦ.

2. Νὰ λείψουν τὰ ἔμπροσθεν τοῦ τέμπλου μανουάλια καὶ νὰ καθοδηγηθῇ ὁ λαός, νὰ μὴ ἀσπάζηται τὰς εἰκόνας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀκολουθιῶν οὔτε νὰ μετακινῆται ἀσκόπως.

3. Νὰ ληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν θέρμανσιν τῶν Ναῶν κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τὸν ἀερισιμὸν τῶν κατὰ τὸ θέρος, ὡς καὶ διὰ τὴν τοποθέτησιν καθισμάτων, ὅπου θεβαίμῃς τοῦτο εἶναι δυνατόν, ὥστε ἡ ἐγγὸς τῶν Ναῶν παραμονὴ νὰ εἶναι ἄνετος.

4. Νὰ καταρτισθῆ προσφορώτερον πρόγραμμα ἱερῶν ἀκολουθιῶν νὰ γίνωνται δηλ. αἱ ἀκολουθίαι εἰς ὥρας καταλλήλους, ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ προσέλευσις τοῦ λαοῦ. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ τέλεσις δευτέρας Θ. Λειτουργίας, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται νὰ καθιερωθῆ εἰς ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρους Ναοὺς λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ χώρου τῶν Ναῶν καὶ τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ἐργασίας τῶν Χριστιανῶν. Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ πρότασις περὶ τελέσεως ἑσπερινῶν λειτουργιῶν διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἐκκλησιασθοῦν τὸ πρωτ⁴.

5. Νὰ ἐπιμένωμεν μετὰ σχολαστικότητος εἰς τὰ ζητήματα τῆς τάξεως, ὥστε νὰ ἀντιληφθοῦν καλῶς ὅλοι οἱ Χριστιανοί, ὅτι τίποτε εἰς τὸν Ναὸν δὲν πρέπει νὰ γίνεται ἐν ἀτάξει ἀλλὰ «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν»⁵. Ἡ διανομὴ τοῦ ἀντιδώρου, ἡ μετάδοσις τῆς Θ. Κοινωνίας, ἡ διανομὴ τοῦ ἁγιασμοῦ, ἡ προσκύνησις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τοῦ Ἐπιταφίου κλπ. θὰ γίνων με σειρὰν καὶ τάξιν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπιβάλλεται ὁμοίωμορφος καὶ ἐνιαία στάσις ἐκ μέρους ὄλων τῶν ἑφημερίων καὶ πρὸς ὅλους τοὺς Χριστιανούς, ὥστε νὰ μὴ δίδωμεν λαθῆν εἰς κατηγορίας ἐπὶ ὑπερβολικῇ αὐστηρότητι ἢ ἀδιαφορίᾳ ἢ μεροληψίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται, ὅτι ὁ λεγόμενος ἐκσυγχρονισμὸς τῆς θείας λατρείας εἶναι κατ' οὐσίαν ἐπάνοδος εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀπλότητα καὶ ἱεροπρέπειαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας - πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν - ἔχομεν ἀπομακρυνθῆ. Διὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς αὐτὴν εἰμεθα ὑπεύθυνοι καὶ ὑπόχρεοι καὶ πρέπει νὰ πράξωμεν πᾶν τὸ δυνατόν. Μὴ τὰ περιμένωμεν ὅλα ἐκ τῶν ἄνω. Πολλὰ κακῶς ἔχοντα δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ διορθώσωμεν. Καὶ ὀφείλομεν νὰ τὸ πράξωμεν, διὰ νὰ συντελέσωμεν, ὥστε ὅλοι, κληρὸς καὶ λαός, ὡς ἓν σῶμα καὶ μία ψυχὴ νὰ «λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας»⁶, ἡ θεία λατεία νὰ εἶναι εὐκαιρία ψυχικῆς ἀνατάξεως καὶ νὰ ἀπερχώμεθα ἀπὸ αὐτὴν ἀναπαυμένοι καὶ ἐνισχυμένοι κατὰ τὴν ψυχὴν.

⁴ Περιοδικὸν Ἀνάπλασις, Δεκέμβριος 1964, σ. 2. Ἰανουάριος 1965, σ. 13. Μάρτιος 1965, σ. 6.

⁵ Α' Κορ. ιδ' 40.

⁶ Ἐβφ. ιβ' 28.